

Primavera 2018

Traduir el *Mecanoscrit* de Pedrolò al romanès

Maria-Sabina Draga Alexandru

A la seva obra del 2004 *Sur la traduction*, Paul Ricoeur esmenta que les traduccions són els promotors ideals d'un model d'èxit per al paradigma polític i cultural de l'Europa del futur, en què la comunicació a través de les fronteres hauria de funcionar sense límits. Catalunya és un dels països del món que més valoren la traducció de la seva literatura a altres llengües i de literatures d'altres llengües al català. La traducció ha estat considerada, de fa temps, una de les estratègies més importants per promoure la cultura pròpia a l'estranger. Durant la dictadura franquista, Catalunya va conservar la llengua (l'ús de la qual Franco havia prohibit) i, de fet, va sobreviure per mitjà de la literatura i la cultura. Les activitats de promoció de l'Institut Ramon Llull i de la Institució de les Lletres Catalanes són ben conegudes en aquest sentit.

Romania, abans del 1989, va ser el país de l'Europa de l'Est amb la forma més dura de dictadura. Amb un complex d'inferioritat històric alimentat pels fets recents (una transició llarga i molt difícil de l'economia estatal centralitzada al capitalisme de mercat als anys noranta i al començament de segle, seguida de l'adhesió a la UE el 2007 i, inicialment, amb moltes restriccions), Romania té en aquest moment, oficialment, tots els privilegis d'un país membre de la UE. Però encara se sent en una posició més aviat marginal, i això inclou la poca coneixença que encara existeix de la seva cultura. Si per a Catalunya el fet de traduir la literatura catalana a l'estranger constitueix una estratègia fonamental d'independència cultural, a Romania és més aviat el fet de traduir literatures estrangeres al romanès que dona un sentit de participació en el món cultural europeu.

Al final dels anys noranta, quan el meu país (que havia sortit del món repressiu del comunisme tot just feia una dècada) es preparava per fer els tràmits necessaris per accedir a la Unió Europea, em trobava buscant un llibre català adequat al moment per traduir-lo al romanès -vull dir, un llibre que cridés l'atenció del públic romanès- i, també, una editorial que li donés vida a Romania. Havia acabat la carrera feia poc i ja treballava com a assistent universitària al departament d'anglès de la Universitat de Bucarest. Havia estudiat el català com a tercera llengua; tanmateix, la literatura catalana era la meva passió. Compartia aquest projecte de traducció amb el meu professor de català, Xavier Montoliu. Pensàvem de començar aquesta aventura traduint plegats un llibre, i calia escollir-ne un amb certes qualitats, perquè en aquell començament de les traduccions catalanes al romanès, s'havia de despertar la curiositat del públic, s'havia de crear una apetència per la cultura catalana a Romania. Era un moment que Romania passava unes experiències que, en si mateixes, significaven un nou començament, i el model d'emancipació cultural de Catalunya semblava el fons d'inspiració ideal. Els dos països tenien en comú haver viscut temps de dictadura. Les dues llengües participaven, no només del fet de ser llengües romàniques, sinó també del fet de compartir el que els lingüistes anomenen la llei de les zones laterals. D'aquí sorgia una certa actitud conservadora pel que fa a les paraules i estructures que s'havien conservat del llatí, i que donava moltes paraules que s'assemblaven molt, però també una certa complexitat lexical, uns matisos estilístics i una riquesa d'expressions que volen dir gairebé però no exactament el mateix, que no trobem de la mateixa manera en llengües amb més circulació i més poder polític i cultural. S'havia d'establir un diàleg entre totes dues cultures. Afortunadament, aquests esforços no eren gens isolats; a Romania ja hi havia molts altres enamorats de la llengua i la cultura catalanes.

I, d'alguna manera (crec que va jugar-hi algun paper la idea que la ciència-ficció sempre s'havia venut bé al públic romanès jove i hi havien editorials interessades) vam arribar a la conclusió que calia traduir el *Mecanoscrit del segon origen*, de Manuel de Pedrolo. Aquesta novel·la juvenil, plena d'amor i de generositat –emocions sense les quals no es podria començar un món nou, igual com l'Alba i en Dídac ho van fer, igual com el meu país també ho havia de fer– semblava ideal. Una al·legoria del que pot ser qualsevol nou començament, el *Mecanoscrit* arribava en un bon moment per a mi com a principiant de la traducció de literatura catalana al romanès (que, tot i ser una mica més gran que l'Alba i en Dídac, encara era a l'edat dels grans somnis). Però el llibre no va acabar en una editorial de ciència-ficció, sinó en una que estava a punt d'inaugurar el que és avui la col·lecció més prestigiosa de literatura catalana al romanès: la «Biblioteca de Cultura Catalana» de l'Editorial Meronia, dirigida per la traductora, lingüista, editora i enamorada de Catalunya Jana Matei.

El *Mecanoscrit* de Pedrolo és, com ja sabem, un llibre que va fer època a casa seva. Aparentment una novel·la juvenil (encara que, tenint en compte la serietat del missatge, Pedrolo el deu haver escrit per un públic molt més ampli), els temes de què es parla són greus i difícils: la mort d'una civilització a causa d'un atac extraterrestre (el temor més gran en tota la narrativa inspirada en temes de ciència-ficció). Com diu Jana Matei al seu estudi introductiu del llibre, la publicació en romanès va tenir lloc quan se celebraven deu anys de la mort de Pedrolo. Ara recordem aquell moment quan celebrem l'Any Pedrolo, cent anys després del seu naixement i amb tota l'energia positiva que en sorgeix podem mirar cap enrere, posar la seva creació en perspectiva i gaudir de la seva grandesa. L'editora, que va actuar com a tal tenint cura de l'edició, anota que el *Mecanoscrit del segon origen* és, més que un llibre, «un fenomen de masses», que se'n van vendre centenars de milers d'exemplars i va acabar per formar part del currículum després de la introducció del català al sistema d'educació de Catalunya, el 1978. Aquest «natural i autèntic elogi de la vida i de l'amor», com l'anomena la mateixa Jana Matei, té, malgrat (o potser precisament a causa de) la seva aparent senzillesa, una complexitat psicològica inoblidable, que ve de la decisió ferma de la protagonista, l'Alba, de no quedar aclaparada pel desastre que havia matat tothom menys els dos nois, i de lluitar per un nou començament. En una situació de desastre com aquesta, amb morts a tot arreu, en un món postapocalíptic, en què, a més a més, l'Alba, mare adolescent del primer nen nascut després del desastre, queda totalment sola quan en Dídac també desapareix, la noia no perd l'esperança. Convençuda de la importància de la seva missió, continua la lluita per repoblar la Terra, i ens adonem al final del llibre que el mecanoscrit que llegim milers d'anys després és la seva història, i que tots nosaltres en som els hereus.

El *Mecanoscrit* era la meva primera traducció. Encara que controlava molt millor l'anglès que el català, no em semblava tan interessant traduir literatura escrita en anglès –ho feia molta gent, i molt bé. Però traduir del català era una cosa ben diferent. Es tractava de fer la meva petita contribució a la introducció d'una literatura amb molta complexitat, però poc coneguda, a la meva cultura. A més a més, la llengua i el seu esperit semblaven molt més propers al meu cor. Calia un esforç d'imaginació per aprendre a re-escriure (o recrear el text emblemàtic de Pedrolo, perquè amb cada traducció reinventem l'original) un text català en romanès. Vam començar per dialogar –en la calor insuportable del juny del 1996 a Bucarest– al voltant del text, per fer traduccions en col·laboració que tenien l'avantatge de la nostra doble perspectiva nativa sobre les dues llengües entre les quals ens movíem. A l'època, les fonts lexicogràfiques catalanes disponibles eren poques, no hi havia cap diccionari en les dues direccions (català-romanès-català) i Internet no era de cap manera el gran fons consultable de sinònims, matisos i possibilitats lingüístiques alternatives que és ara per als traductors. Calia treballar molt, però la cosa més interessant eren les possibilitats que sorgien arran del diàleg i al voltant de com s'expressaven conceptes diferents en cadascuna de les dues llengües. De fet, per a això són les llengües: per dialogar. I quan es tracta de literatura, aquests diàlegs adquireixen la universalitat que pot venir només de compartir valors comuns, com els que compartíem nosaltres, els traductors, amb els personatges de Pedrolo.

A més de ser la meva primera traducció, en aquella època m'interessava més explorar els misteris de les llengües estrangeres que estudiava que investigar les complexitats de la meva pròpia, de llengua. No tenia gaire pràctica en la traducció, a banda del que ens havien ensenyat a la facultat. En aquest sentit, la contribució de l'editora, Jana Matei, que tenia molta més experiència que nosaltres, va ser essencial. Traduir el català de Pedrolo no semblava tan difícil, tenint en compte les similituds de les nostres llengües romàniques i la fluïdesa i naturalitat del text original, que calia també expressar en romanès.

Les diferències que sorgien eren més aviat al voltant de l'ús de conceptes, mentalitats i percepcions culturals diferents. Un primer plantejament ja va ser com traduir el títol. La paraula *mecanoscrit* no existeix en romanès, en què s'utilitza la forma una mica inexacta «manuscris» (tant per a textos escrits a màquina com per a textos escrits a mà). Vam haver d'usar aquesta mateixa paraula. Un altre exemple: la descripció de l'Alba com «una noia de catorze anys, verge i bruna» amb les paraules de Pedrolo no hauria acabat de sonar bé. Jana Matei va suggerir «o fetiță de paisprezece ani» [una noieta de catorze anys] (TT1, 1). En una cultura com la romanesa, com a mínim en aquella època, no es parlava gaire de les coses íntimes; expressar el desenvolupament de la sexualitat dels nens és més fàcil i normal en català. O, la primera vegada que l'Alba i en Dídac fan l'amor, la versió romanesa escollida és molt més basada en la suggestió, amb la fisicalitat de l'acte sublimat en la intensitat dels sentiments («I llavors s'alçà cap a ell perquè la penetrés» esdevé en romanès «Și atunci se ridică spre el, toată numai iubire» [I llavors s'alçà cap a ell, tota ella plena d'amor] en la secció (21) del «Quadern del viatge i de l'amor», TT4). El part, que l'original descriu com «un gran èxtasi voluptuós», va necessitar més accentuació en romanès: «o femeie cunoaște un extaz imposibil de descris în cuvinte» [l'èxtasi que sent una dona és impossible de descriure amb paraules] («Quadern de la vida i de la mort», 27), i els efectes de després, també: «Ara les cames li feien figa» esdevé «îi mai tremurau și acum mâinile și picioarele» [«les mans i els peus encara li tremolaven», 28].

Detalls gramaticals com l'ús d'interpel·lacions («Són platets voladors, tu!» - «Mă... sunt farfurii zburătoare!») o l'ús del llenguatge col·loquial, més adequat a l'edat dels nens protagonistes («Anem, que no et volen» - «hai să mergem, că nu te-nghit» (l'equivalent més o menys exacte de «no els caus bé» en lloc de «nu te vor», que hauria estat l'equivalent exacte de «no et volen», la variant més formal, en TT1, secció 7). A les seccions 12 i 13 del «Quadern de la destrucció i de la salvació», es tractava d'expressar la intensitat de la tragèdia que viuen tots dos nens, és a dir, de trobar més aviat equivalents semàntics que lexicals: «bietelor victime» [pobres víctimes] per «víctimes patètiques» a la secció 16 (més aviat que «patetice»; la paraula corresponent existeix en romanès, però és part d'un registre diferent). Les expressions idiomàtiques, és clar, s'havien de traduir tenint en compte els equivalents semàntics més que no els lexicals: «viure amb l'ai al cor» esdevé «a sta cu frica-n sân» [amb la por al pit] (29). Al «Quadern de la sortida i de la conservació», la intensitat de la tragèdia de la destrucció d'un món sencer necessita de vegades intensificacions. Així, en la secció 8 el silenci original esdevé un silenci de cementiri: «el motor roncava en la solitud» esdevé «Într-o liniște de mormânt, se auzea doar motorul» i «amb penes i treballs» esdevé «numai cu greu» (equivalent de «només amb dificultat» en lloc de «cu chiu și vai», l'expressió idiomàtica que més hi correspondria, però que no hauria funcionat aquí perquè el seu to col·loquial no corresponia a la gravetat de la situació).

Ara, amb la perspectiva del temps, m'adono del paper formador d'aquella traducció. Vaig aprendre que traduir era entrar a les «entranyes» no només de la llengua del text, sinó també de la llengua pròpia. També, veure el llibre publicat com a segon títol de la «Biblioteca de Cultura Catalana» em va donar la innocent sensació vanitosa de participar en un acte fundacional. És una cosa ben coneguda que el mercat de traduccions literàries va creixent a Romania, com es pot veure a les

principals fires de llibres de Bucarest: Bookfest (al final del maig de cada any) i Gaudeamus (al mes de novembre). Pel que fa a les traduccions de literatura catalana, sembla que el model de promoció nacional català per mitjà de la cultura és molt atractiu per als romanesos, cosa que va contribuint a l'èxit (tal com és, fins ara) de les traduccions del català. Actualment, Romania és el país de l'Europa de l'Est amb la quantitat més gran de traduccions literàries del català. A més de la col·lecció «Biblioteca de Cultură Catalană», de l'Editorial Meronia, altres editorials manifesten un interès creixent per aquesta literatura tan original, amb tanta bellesa i complexitat. Aquest any, el Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes tindrà lloc a Bucarest del 2 al 6 de juliol. És una oportunitat immensa de cridar l'atenció a altres lectors romanesos del fet que val la pena llegir els grans autors catalans. I, també, potser ja és el temps per a nosaltres, els traductors, de traduir més Pedrolo.

Un Pedrolo romanès hauria fet miracles a Romania, amb la seva actitud subversiva constant durant el franquisme (que no va ser tan diferent del comunisme, tot i que era teòricament a l'altre extrem polític) i les seves crítiques del període de transició (que s'haurien pogut aplicar tan bé als anys noranta romanesos). Però també per la seva escriptura al·legòrica i el seu poder d'incidir en societats i els seus destins històrics. Ara, mirant cap enrere, encara que no hi hagi hagut una reconeixença tan àmplia com hauria merescut, la traducció del *Mecanoscrit* va arribar en un moment molt simbòlic, quan, al final d'anys molt caòtics, Romania es preparava finalment per assumir les responsabilitats i oportunitats d'un país lliure i democràtic.